حرم مطهر امام رضا در مشهد

نویسنده: محمد علی صبوری

بسم الله الرحمن الرحیم

حرم مطهر امام رضا علیه السلام در مشهد

نویسنده:

محمد علی صبوری

ناشر چاپی:

مجهول (بی جا ، بی نا)

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

حرم مطهر امام رضا در مشهد

مشخصات کتاب

حرم مطهر امام رضا در مشهد، صبوری، محمدعلی.

بر گرفته از نامه آستان قدس

مشخصات نشر: [بی جا] : [بی نا]، انتشارات، ۱۳XX

مشخصات ظاهری: ۹۶ ص.

وضعیت فهرست نویسی: در انتظار فهرست نویسی (اطلاعات ثبت)

شماره کتابشناسی ملی: ۱۸۹۶۹۲۸

حرم مطهر امام رضا در مشهد

از کتاب پوپ (قسمت ل فصل ۳۹)

برای اکثر ایرانیان آستانه حضرت رضا (ع) یا آن مکان مقدس که در شهر مشهد واقع است کانون احترام و مرکز نیایش و ستایش است. این بارگاه برای شیعیان در سرتاسر آسیای غربی واقعی ترین منظره ای از بهشت برین را عرضه می دارد وسعت و عظمت شکوه و جلال، دست و دل بازی در صرف هزینه های سنگین همه از عواملی هستند که این مکان شریف را مورد علاقه و اشتیاق بسیار زائرین قرار داده اند. حرم دارای تاریخی طولانی و تأثر انگیز است و بیوتات و ساختمانهای آن به قدری متعدد و پیچیده است که بررسی نسبت کاملی از آن نیاز به کتابی جداگانه دارد، مضافاً اینکه مطالعه اصولی و منظم درباره ی این بنای تاریخی تازه شروع شده است. محصول کار قرنهای بی شمار بر روی هم انباشته شده و بررسی منظم و مبتنی بر روش علمی را دشوار کرده است به طوری که بیش از آنچه بتوان این بنا را متشکل از قسمت هایی دانست که به ترتیب در تاریخهای مختلفی ساخته شده باشد باید آن را به صورت یک واحد ساختمانی به شمار آورد که در طول قرنها ادامه یافته است.

از امامان شیعه بعد از حضرت علی (ع) امام رضا از گرمترین و شدیدترین هوا خواهی برخوردار است. علی بن موسی بن جعفر که نسل هشتم از اولاد رسول اکرم از طرف امام حسین (ع) می باشد

از جانب پـدر زن خویش مامون به جانشـینی او برگزیـده شـد و لقب الرضا من آل محمـد (محبوب خانواده محمـد) به او داده شـده (نـامه ی آسـتان قـدس: این نظر پـوپ درست نیست زیرا قول بعضـی از نویسـندگان را حجت گرفته) این نـامزدی انگیزه اغتشاش زیادی شد و اندکی بعد زمانی که علی الرضا با مأمون در طوس به سر می برد و مشغول بازدید مقبره هارون الرشـید پدر مأمون بود، رحلت کرد. به عقیده شـیعیان، آن حضـرت از طرف دشمنانش که به شهرت و نفوذ او حسد می بردند مسموم گردیـد و بـدین ترتیب در عـداد شـهداء مقدس درآمد. حرم دسـتخوش تغییرات زیادی واقع شده است. بنابر روی زمینی نرم و رطوبت پـذیر بنا شده که از نظر معماری به کلی نا متناسب است و اگر چه در پانزده سال اخیر دفن اموات در این مکان ممنوع گردیده مع الوصف تدفین های بی شمار قبل از آن این بنا را تا اندازه ای تضعیف و استحکامش را مورد تهدید قرار داده است همچنین زمین لرزه هـای متعـدد هم در این ضایعـات سـهم داشـته و نیز دسـتخوش خرابی و غارت مهاجمین متجاوز قرار گرفته است؛ تجدیـد بناهـای تازه، طرح اصـلی را به کلی درهم و برهم کرده است گو این که به طور کلی تغییرات و خسارات وارده زیر نماهای زیبا پنهان گشته اند.

تاریـخ مفصل و پیچیـده آن را فقط زمانی می توان تـدوین کرد که یک سلسـله مطالعات دامنه دار و اندازه گیری های دقیق و بسـیار زیاد به عمل آیـد و به موازات آن تحقیقات، مطالعاتی مفصل و دقیق در آثار باقی در خود حرم اجرا گردد وضع حداقل در زمان حال

طوری است که مراجعه به کتیبه هایی که تواریخ متعددی در آنها ضبط گردیده بر ابهام قضیه افزوده و کار تحقیق و مطالعه را مشکل تر می کند و این قبیل کتیبه ها بیشتر مربوط به قرون هجده و نوزده میلادی (۱۳ - ۱۲. ه) است که بر طبق سنت مورد قبول و روش معمول، سنه هر کتیبه را مربوط به ساختمان یا اقلا تجدید ساختمان می دانند در حالی که ممکن است این گونه تاریخها فقط مربوط به تجدید کاشی سطح بنا باشد. انجمن آمریکایی مطالعات معماری در هنر و باستان شناسی ایران، یک سلسله مطالعات در دست اقدام دارد و با اتکاء و امید به تکمیل این تحقیقات در این جا یک بررسی اجمالی خالی از فایده نخواهد بود.

اصولا بر طبق قدیمی ترین آثار و مدارک موجود خلیفه هارون الرشید قهرمان افسانه های هزار و یک شب و رضای آل محمد در زیر گنبد دفن شدند ولی این بنا در اوایل قرن نهم به دست سبکتکین بر اثر تعصب شدید به کلی ویران گردید و تنها نشانه این مکان که تقدس و حرمتش دو چندان شده بود خرابه ها به جای مانده بود تا این که سلطان محمد اقدام به تجدید ساختمان حرم نمود و آن را با گنبدی رفیع پوشاند. دختر او شاهزاده خانم ترکان زمرد در سال ۱۱۱۸. م (۵۱۲ ه) امر کرد با کاشیهای لعابی حرم را زینت دادند. سال قبل از این تاریخ به دنبال این اغتشاش محلی شهر در اشغال شورشیان در آمده و خرابی هایی به بار آمده بود. شاید اگر شاهزاده خانم زودتر اقدام کرده بود آن کاشی ها بر اثر اغتشاشی که در

آن زمان به وقوع پیوست خسارت قابل توجهی می دید. بعد این بنادر حمله ی غز در سال ۱۱۵۳. م (۵۴۸. ه) شدیدا خسارت دید ولی از آنجا که قسمتی از کاشیهای لعابدار زمان شاهزاده خانم ترکان زمرد هنوز به جای مانده می توان نتیجه گرفت که ساختمان در آن حمله به کلی از بین نرفته بوده است. تنها اثری که از ساختمان حرم در آن زمان باقی مانده سنگی است در یک شاه نشین کوچک (یا رواق) در قسمت جنوب غربی حرم که دارای نام شاه محمد؟ پسر مسعود (نامه ی آستان قدس: شاید برادر او) و تاریخ ۱۱۸۱. م (۵۷۷. ه) می باشد.

کمی بعد به امر سلطان سنجر یا شاید به فرمان پسرش با نظارت مردی مقتدر از اهالی قم به نام شرف الدین ابوطاهر اقدام به تجدید بنا گردید. گویا در آغاز قرن سیزدهم در تزئینات ساختمانی حرم تغییرات دامنه داری داده شده است زیرا سه محراب پایه و کتیبه که همه از کاشی هایی لعابدار زرد پر رنگ پوشیده شده اند از آن دوره با تاریخ، باقی مانده است. در زمانی که مشهد از طرف تولی خان، پسر چنگیز خان مورد غارت و خرابی قرار گرفت حتما حرم هم دستخوش خسارات فراوان شده است با وجود این تزئینات فوق الذکر به وضع نسبت خوبی باقی مانده است. شاید کسی که بعدا یک سلسله اصلاحات و تعمیرات را عهده دار شده سلطان الجایتو خدا بنده باشد. درست در پشت زاویه ی شمالی حرم چهار چوبی است که سنه ی ۱۳۳۵. م (۷۵۳. ه) بر روی آن حک شده و باز زمانی بعد یعنی در قرن چهاردهم لااقل پاره ای تعمیرات و تزئینات

به عمل آمـده چون که در حرم حضـرت چندین کتیبه کاشـی به تاریخ ۱۳۵۹. م (۷۶۰. ه) موجـود است. گفته می شود که در ساختمان گنبد رفیع حرم نیز از کار الجایتو تاریخی بجاست.

در نیمه ی قرن چهـاردهم زمـانی که ابن بطوطه از حرم زیـارت می کرده است قبر در زیر گنبـدی بـا عظمت قرار داشت که به طرز باشـکوهی ساخته شده بود و قبر هارون که اکنون زمانی بس دراز از امحاء آن می گذرد در آن هنگام وسیله سکویی که روی آن شـمعدانهایی گذاشته بودند مشخص گردیده بود. در آن حوالی مدرسه ای و مسجدی نیز بود و هر سه بنا با کاشیهای ساخت کاشان تزئین گردیـده بود. کمک عمـده و بزرگ تیموریان احداث مسـجد گوهرشاد بود که قانوناً و شـرعا از آن جدا ولی عملاـ جزیی از دسـتگاههای پیچیـده و ساختمانهـای متعـدد حرم است. در عین حـال خـود حرم نیز از سـخاوت گوهرشـاد برخـوردار بـود چه او اقـدام به ساختمـان دار الحفـاظ) (و دار السـیاده نمود. اولی فضـای مسـتطیلی است که مسـتقیما در طرف جنوب غربی حرم قرار دارد در حـالی که دار السـیاده از طرف شـمال غربی به آن وصل می شود. دار السـیاده شامل یک رواق مربع شکل است با یک سلسله قسمت های الحاقی منظم از همه طرف، که سه تای آنها به صورت درهای بزرگی است و یکی که در قسـمت جنوب غربی قرار دارد به مسـجد گوهرشاد باز می شود. این هر دو رواق در قرون اخیر با آینه کاری تغییر تزئین یافته است، دار الحفاظ در زمان سلطنت نادرشاه و دار السیاده با آئینه کاری عالی و ظریف در زمان سلطنت ناصرالدین شاه در

سالهای ۱۸۵۵. م (۱۲۷۱. ه) و ۱۸۸۳. م (۱۳۰۰. ه). اکنون این دو بنـای یادگار گوهرشاد وسـیله یک در نقره ای هـدیه حاکم زمان ناصـرالدین شاه به هم متصل شده اند و بین دار السیاده و مسجد گوهرشاد در نقره ای دیگری است که تاریخ ساختن آن ۱۸۶۷. م (۱۲۸۴. ه) می باشد.

در سال ۱۴۱۸. م یا ۱۴۱۹. م (۸۲۱ – ۲. ه) شاهرخ یک قندیل طلای یک پارچه به وزن و ارزشـی فوق العاده به منظور آویزان کردن در حرم مطهر اهـدا نمود. مدرسه دو در از نیمه پانزدهم تاریخ دارد و قسـمت جنوب غربی صـحن کهنه (تصویر ۴۲ و از جمله ایوان قبله در اواخر قرن پانزدهم وسیله علی شیر وزیر سلطان حسین بایقرا ساخته شد و از آن زمان به بعد ساختمان آن به میزان زیاد و تزئینات آن به طور کلی تجدید گردید است. تنها ساختمانی از اوایل عهد صـفویه که تا به حال نشانه ای از آن به دست آمـده است رواق کوچکی است که شامـل یک حجم پیچیـده و در هم مرکب از ساختمانهای کوچک درست در شـرق حرم که وسیله شاه طهماسب ساخته شده وی همین طور بر فراز گنبد یک میله طلایی برافراشت و نیز گنبد را با پوششی از طلا پوشانیـد ولی در تـاخت و تـازی کـه منشأ آن از بلـخ بـود و در سـال ۱۵۸۷. م (۹۹۶. ه) اتفـاق افتـاد تمـام اینهـا به یغما رفت. طهماسب مناره سـمت شـمالی شـرق صحن را نیز ساخت ولی هنگامی که مناره ی دیگری که جزو این مجموعه بناها است در پشت قسمت جنوب غربی وسیله ی نادرشاه ساخته شد آن مناره نیز ناگزیر تجدید بنا

گردید (هر چند مسلم است که به شکل اصلی و اولیه اش درآمد).

هر دو مناره اکنون با پوششی زیبا از یک ورقه ی ضخیم طلا پوشانیده شده است. شاه عباس در سال ۱۵۹۷. م (۱۰۰۶. ه) زمان امور شهر را در دست گرفت و در سال ۱۶۰۱. م (۱۰۱۰. ه) دستور به تجدید تزئین ساختمان حرم از جمله تجدید تزئین گنبد حرم که در سال ۱۶۰۶. م (۱۰۱۵. ه) به اتمام رسید داد و همین طور امر به تکمیل ساختمان صحن کهنه کرد. در داخل مدخل این صحن از طرف بالا- خیابان در کتیبه ای سنه ی ۱۶۰۳. م (۱۰۱۲. ه) و نامهای دو نفر کاشی سازی خوشنویس: مهری و عبدالرحیم وجود دارد.

«الله وردی خان» والی فارس در زمان سلطنت شاه عباس اقدام به ساختمان یک ایوان و گنبد باشکوه نمود که به سمت جنوب غربی ایوان علی شیر باز می شود و سردار شاه عباس، الله قلی خان اقدام به تعمیر بالا سر نمود و در رو کار ایوان «الله وردی خان» سنه ی ۱۶۱۲. م (۱۰۲۱. ه) ثبت گردیده است. بلافاصله در پایین مقبره حاتم خان قرار دارد. این مرد در سال ۱۵۹۱. م (۹۹۹. ه) به وزارت شاه عباس منصوب گردید و در ماه مه سال ۱۶۱۰) ربیع الاول ۱۰۱۹. ه) وفات یافت. برطبق کتیبه ی ایوان جنوب غربی در سال ۱۶۸۰. م (۱۰۹۱ ه) مدرسه ای در سوی شمالی صحن کهنه ساخته شد.

هنگامی که شاردن در ایران بوده است شاه سلیمان سرگرم تجدید طلا کاری گنبد بود که عملا از ورقه های مس که از قشر ضخیم طلا پوشانده بود استفاده می شد و زرگر دربار در این کار نظارت داشت.

شاردن شخصا او را ملاقات و کار را که در جریان بوده است از نزدیک مشاهده می نماید. در طی قرون هجدهم و نوزدهم تعمیرات و تجدید ساختمان و تزئینات فراوانی به عمل آمد که مهمترین آنها تجدید تزئین ایوان علی شیر نوایی به وسیله نادرشاه و ساختمان ایوان طلای صحن نو به وسیله فتح علی شاه بود.

اقدام نادر در ایوان صحن کهنه در کتیبه ای از کاشی های معرق با خطوط زرین درشت نستعلیق روی زمینه ای آبی به یادگار مانده که علاوه بر اسم شاه و تاریخ ۱۷۳۲. م ۱۱۴۵. ه) نام کاشی ساز محمد طاهر بن میرزا مسیح شیرازی و خوشنویس ها: محمدعلی رضوی و علی بن سلیمان رضوی که گویا از مریدان (علی رضا عباسی بزرگ) بوده اند را نیز به دست می دهد. دری که به سوی پائین خیابان باز می شود در سال ۱۶۷۴. م (۱۰۸۵. ه) از طرف شاه سلطان حسین تجدید تزئین شد و حاوی کتیبه ای است به خط محمدرضا الامامی و سال بعد همین پادشاه بعد از یک زمین لرزه اقدام به تعمیر گنبد حرم مطهر کرد. ایوان فتح علی شاه در سال ۱۸۴۶. م (۱۲۶۲. ه) وسیله ناصرالدین شاه تعمیر شد و همو اقدام به ساختمان یک باب کاروانسرا در شمال غرب مسجد گوهرشاد نمود.

یکی از پسران فتح علی شاه به نام علی نقی میرزا اقدام به بنا یا شاید تجدید بنای یک باب مدرسه بین صحن نو و صحن مسجد گوهرشاد نمود. شاید در جهان هیچ گروه ساختمانی دیگری نباشد که تا این پایه از نظر ثروت و تَمَوُّل روی بیننده اثر بگذارد. یک گنبد طلا، دو مناره طلا، دو ایوان

طلای با عظمت، درهای نقره و مطلای عظیم و سنگین که به تعدادی رواق مقدس گشوده می شود همه شرف و تقدس وصف ناپذیر حرم را تائید می کند. حتی سه صحن بزرگ که چند صحن کوچکتر در توسعه و تقویت آنها اثر گذاشته در این امر مؤثرند از آن جمله است صحن مسجد گوهرشاد که از نظر اداره تابع آستانه نیست ولی داخل در این حصار مقدس و یک جزء اصلی از این مجموعه است.

یک خیابان پهن با عظمت و از شمال غربی و جنوب غربی به حرم منتهی می شود. این خیابان سلطنتی که یک جوی آب جاری عمیق با سرعتی زیاد آن را به دو نیمه تقسیم می کند وسیله شاه عباس اول احداث شد، جوی از اولین صحن بزرگ یعنی صحن قدیم می گذرد و در هر یک از دو انتهای این صحن از زیر سر در بزرگی عبور می کند که از سر درهای مسجد شاه ارتفاع، پهنا و قطر بیشتری دارند. در داخل هر یک از این سر درها که ایوان مرکزی آن قسمت از صحن را تشکیل می دهد با همان شگفتی و دست و دل بازی کار شده است. این مجرای باریک آب از میان این صحن که در حدود ۴۸۰ پا تقریبا ۱۴۶ متر) طول آن است به طرف یک منبع هشت ضلعی با پایه های طلا امتداد می یابد که به وسیله حوضچه هایی برای شست و شو وضو احاطه شده است.

در طرف قبله، ایوان طلای خیره کننده ای است که در آخر قرن پانزدهم وسیله امیر علی شیر نوایی که مردی شاعر، سیاست پیشه، حامی هنرها و ذاتاً نابغه بود ساخته شده است. ایوان مقابل

که هـدیه ای از شـاه عبـاس دوم است بسـته است و این ایوان و دو ایوان دیگر که دارای پشت سـر درهـای عظیم می باشـند از کاشـی معرق پوشانـده شـده انـد و حجره هـای دو طبقه را نیز کاشـی کـاری کرده انـد. این ایوان باشـکوه که یکی از زیباترین طرحهایی است که در ایران پدید آمده و اگر بر سر در مسجد شاه تفوق نداشته باشد با آن رقابت می کند. عناصر تزئینی بنا از نظر میزان محدودنـد ولی به نحو خوبی بـا یکـدیگر مقابله می کننـد. حجره های دو طبقه داخل ایوان باعث می شود که ارتفاع آن بیش از آنچه واقعـا هست به چشم آیـد در صـورتی که عمـق تنگه هـا و مقرنسـها از ارتفـاع آن می کاهـد و در عین حـال احساس ثبات و اسـتحکام را می افزاید. اگر مقرنسها که در چنان ارتفاعی به صورت هلال درآمده از نوارهای باریکی تشکیل شـده بود تـا انـدازه ای ناپایـدار می بود. تمام ایوان یک نمونه قابل توجه از یک طرح خوب است و از بهترین و آخرین مظاهر گویای یکی از عوامل اصـلی معماری ایرانی است. اگر چه تمام افتخار بنای این ایوان را فعلا به شاه عباس دوم که مسلما بیشتر تنگه های کاشـی منتسب به اوست، تفویض می کننـد ولی یک مقـدار از خصوصـیات آن را می توان به خوبی مربوط به زمان شاه طهماسب دانست که مناره طلا را که درست پشت این ایوان قرار دارد، ساخت.

کتیبه ای که مشـعر بر ساختن ایوان از طرف شاه عباس دوم است به وسـیله خوشـنویس معروف محمـدرضا امامی امضاء شده و دارای تاریخ ۱۶۴۹. م (۱۰۵۹. ه) است و اگر تمام آن مربوط به نیمه ی دوم قرن هفدهم باشد باید نظرات

و حدسیات خود را درباره ارزش و زندگی هنری آن دوره عوض کنیم. دومین صحن بزرگ، صحن جدید که از نظر وسعت تقریباً با صحن قدیم مساوی است به سوی انتهای جنوب شرقی خیابان باز می شود. باز در اینجا هم چشم بیننده به ایوان طلای مجلل و پر خرج آن دوخته می شود که در یک حوض بزرگ مرکزی که اطراف آن را سروهایی احاطه کرده است منعکس می شود. جلال و عظمت این ایوان های طلا خیلی برتر از آن است که به وصف درآید.

ساختمان متعلق به قرن پانزدهم از نظر شیوه معماری بهترین سبک معمول در آن دوره را دنبال می کند و دارای تنگه ها، شاه نشین ها، طاقچه ها و مقرنسها است. خوشبختانه در ساختمان این صحن، صحن اول را نمونه قرار داده اند و در نتیجه از پاره ای مزایای هنری غیرمعمول در آن زمان برخوردار است. هر یک از حرمهای بزرگ (اردبیل، شاه عبدالعظیم، قم، کاظمین، نجف، کربلا) را یک گنبد طلایی می پوشاند و چشم هیچ از تماشای آنها سیر نمی شود و مناره های طلا با مقرنس های انبوه طلا بر هیجان بیننده می افزایند. در حرم امام رضا گنبد و منارها را کتیبه هایی در برگرفته با خطوط سفید روی زمینه لاجوردی پر رنگ که بر شکوه و شگفتی آن می افزاید. اما دو ایوان طلا به ارتفاع متجاوز از ۶۰ پا (تقریبا ۱۸ متر) از آن هم شگفتی آورتر و خیره کننده تر است وجود حاشیه ای در سر در از کاشی های معرق شفاف و رنگ هایی که به نحو کاملا- مطلوبی با یکدیگر تفاوت و تضاد دارند و نرمش فوق العاده داخل ایوان با تورفتگی های عمیق و مقرنس های خوشه مانند

با سایه های عمیقی که ایجاد می کنند درخشش فلزی را تلطیف می نمایند، همه مانع شده است که گسترش و فراوانی طلا در ایوان صحن قدیم آن را یک نواخت و احیانا کم ارزش جلوه دهد. به اضافه طرحهای هندسی برجسته، دایره های متداخل، طرحهای ستاره ای و بعلاوه شکل و هلالی و نقوش گوناگون بر ارزش آن می افزاید وجود یک کتیبه افقی روی زمینه آبی لاجوردی و ستون بلندی از مرمر تیره رنگ به ارزش و زیبایی آن افزوده است. در ایوان اطلای بعدی ابتکار های کمی به کار رفته ولی همه تغییراتی که داده شده قابل قبول است. یک ردیف تنگه های کاشی آن را به تعدادی سطوح مستوی تقسیم می کند و برای نگهداری بندهایی که بین آجرهای طلایی وجود دارد بست هایی تعبیه کرده اند. این روزنه ها در ضمن فضای زیر گنبد را روشن می کند که در غیر این صورت سایه سنگینی داشت.

یک قالی مشهدی به رنگ قرمز تیره و از عالی ترین نوع آن که جلوی در ورودی آویزان است آخرین منظره ای است که توجه بیننده را به جلال و ثروت جلب می کند. در وسط صحن حوضی بزرگ است که حاشیه آن را گل احاطه کرده و درختهای کاج سبز تیره [این درختها بعد قطع شده است.] مانند یک چهارچوب اطراف آن را فراگرفته، این حوض مرکزی آن توده شفاف طلایی و آبی را در سطح آرام خود منعکس می کند و چنان منظره باشکوهی درست می کند که هر کس برای اولین بار ببیند بی اختیار از خود می پرسد آیا این یک منظره واقعی است یا یک چشمه عالی از تردستی شرقی است که قریباً محو و ناپدید خواهد شد.؟

به طوری که در مقام مقایسه رویای سن برنارد از بیت المقدس طلایی [۱] در برابر آن جلوه ای ندارد.

سه ایوان دیگر به فرمان فتحعلی شاه ساخته شدند ولی مسلم است طاق های آنها بعدها فرو ریختند و باز به نحوی کم خرج که نمی توان گفت به صورتی بی ارزش بنای آنها تجدید گردید. در این تجدید بنا شکلها تغییر یافت به طوری که حالا طاق ها خیلی پائین تر قرار دارد و مقرنسها به صورت نوارهای باریکی در آمده است. رو کار دیوارها ظاهرا به صورت کاشی معرق جلوه می کند در صورتی که حتی کاشی رنگ شده هم نیست بلکه فقط گچ است که روی آن را به تقلید از معرق کاری رنگ کرده اند. این نکته در طرف دیگر صحن چندان قابل توجه نیست در حالی که در خود ایوانها این وضع تأثیر نامطلوبی دارد.

عبور از داخل یک صحن چهار گوشه فرعی واقع در گوشه ی غربی صحن جدید و یک راه رو سایه دار، که به منزله استراحتی برای چشمهای بهت زده است شخص را آماده تماشای آخرین شکوه یعنی مسجد گوهرشاد می سازد. در این جا بدون استفاده از طلا- با استخدام نبوغ کاشیهایی از نوع عالی با رنگ خوب، خالص، مواج و هم آهنگ آن طور که در هیچ جای دیگر نظیرش دیده نخواهد شد. به کار رفته است وقتی پای مقایسه به میان می آید در مقابل جلوه مسجد گوهرشاد حتی ایوانهای طلا و سر درهای رفیع و عظیم شاه عباس یک مقدار از رونق خود را از دست می دهد. به زحمت می توان پذیرفت که یک چنین پیوستگی اثر گذارنده ای از صحن ها که هر یک خصوصیات

عجیب و منحصر به خود دارد در جای دیگر پدید آمده باشد و با وجود این اینها اجزاء و عناصر مرکزی آنچه در واقع یک شهر مقدس به شمار می آید، هستند. هر سه ایوان دارای درهای عالی است که به ساختمانی دیگری باز می شود کتابخانه ها، نمازخانه، کاروانسراها و مدرسه های کوچک و آن سوی اینها بازارها و خانه های مسکونی قرار دارد از همه اینها جالب تر مدرسه دو در است. صحن این مدرسه نسبتا ساده است. ترکیب دو ایوان با دو سر در که به سایر قسمتهای متعلق به حرم منتهی می شود اثر چهار ایوان را به دست می دهد.

ایوان جنوب غربی که ایوانی رفیع و عمیق است با یک کتیبه گچبری تزئین شده که تاریخ ۱۴۳۹. م (۸۴۳. ه) دارد. دو محراب داخلی با گنبدی رفیع به سبک تیموری و حاوی کتیبه ای به شعر می باشد. حرم مطهر در وسط این مجموعه از بناها قرار دارد و صحن ها رواق ها و نمازخانه و مساجد متعدد با زیبایی فوق العاده و احساس انگیزی که دارند به شکوه و زیبایی آن می افزایند. این زیبایی خیره کننده یک مقدار هم نتیجه پیچیدگی طرح است. آرامگاه حضرت رضا (ع) در زیر گنبدی طلایی قرار دارد که کمربندی از خطوط طلا ـ استوانه آن را احاطه کرده است. حرم کرارا مورد بحث قرار گرفته است و چون بنا و تزئین آن بارها تجدید شده، به کیفیت و وحدت معماری آن آسیب رسیده است. با توجه دقیق به قطر دیوارها همان طور که در بعض طرحها نشان داده شده است احساس می شود که بخش زیادی از این قسمت از حرم باید خیلی قدیمی تر

باشد ولی با معاینه سطحی و نظر اجمالی چنین احساسی حاصل نمی گردد زیرا تعمیرات و مرمت هایی که طبق معمول به عمل آمده تمام آثار ساختمان اصلی را مخفی کرده است.

در نقره اهـدایی نادرشاه در سال ۱۷۴۲. م (۱۱۵۵. ه) به کفش کَن بـاز می شـود و در طرف مقابـل، این در قرینه شـده است با دری دیگر از طلاـ و جواهرات هـدیه فتحعلی شـاه و به همین ترتیب در سومی وجود دارد که به آن آب طلا داده انـد. در حرم ردیفهایی از سـتونهای کاشی پر رنگ وجود دارد که بسیاری از آنها دارای تاریخ ۱۲۱۵. م (۶۱۲. ه) است و کتیبه ای دارد که آنها را به کاشـی ساز کاشانی علی بن محمـد ابو زیـد نسـبت می دهنـد و برادر همین ابو زیـد بن محمـد ابو زید در همان سال یکی از محراب ها را کاشـی کاری کرد. این آجرهای کاشـی وضع تقریبا کاملی دارنـد به طوری که این سـتون با تزئین کامل یـک اثر برجسـته را به وجود آورده است. در بالای آن یک کتیبه تزئینی عریض ساخته انـد که آن نیز از کاشـی های لعابی به رنـگ زرد پر رنـگ است و نوشـته ای دارد به خـط نسـخ و به رنـگ آبی بـا طرحهای عالی و ظریف هندسـی و گل و گیاه به رنـگ سـفید روی زمینه طلاـیی که تزئینـات برگ ماننـد ریزتری به زیبـایی آن افزوده است. اینها کار یک خانواده معروف تر کاشـان یعنی اولاـد هبه الله الحسـینی مخصوصا نسل شـشم او محمـد بن ابی طاهر بن ابی حسن است که ظاهرا کاشـی کاری با کمک و همکاری پسرش به عمل آمده که عهده دار یکی دیگر از محراب های

کاشی لعابی اینجا بوده است. محراب سومی هم هست که ظاهرا نه اسم دارد نه تاریخ.

از نظر تاریخی مهم تر از ازاره و کتیبه، نوشته کم عرضی است پوشیده از لعاب که از بین هر دوی آنها می گذرد و از بقایای کاشی کاریهایی است که به دستور دختر سلطان محمد در زمان سلطنت او به عمل آمده ۱۱۱۸. م (۵۱۲. ه). در این کتیبه نام پدربزرگ شخصی که کتیبه را ساخته یعنی ابوالحسن بن محمد بن یحیی بن هبه الله الحسینی ضبط است. درست در پائین گنبد کتیبه ای وجود دارد با نام علی رضا خوشنویس برگ دوره ی شاه عباس و او همان شخصی است که کتیبه های مسجد شاه و شیخ لطف الله اصفهان را هم نوشته است.

دیوارهای بالا و سقف مزین است با برگهای طلایی در مقابل زمینه مایل به سیاه که به امر ناصرالدین شاه ساخته شده و کار میرزا صادق قائم مقام نوری است و به زحمت می توان قبول کرد که با کتیبه و ازاره زیر آن تناسب دارد. کف آن از کاشیهای سبز فیروزه ای پوشیده شده که بر جلوه ازاره می افزاید. برای شرح سایر رواقها باید منتظر تحقیقات منظم و اصولی تر شد ولی دو رواق از بقیه بیشتر قابل توجه است به طوری که فعلا هم نمی توان از آنها چشم پوشید.

الله وردی خان از صاحب منصبان مورد علاقه شاه عباس که اقدام به ساختن پل با شکوهی در اصفهان کرد، عهده دار ساختن گنبدی گردید که از نظر زیبایی با بنای مقدس دیگر همزمان خود یعنی مسجد شیخ لطف الله رقابت می کند. شکل نرم قدرت آن را زیادتر کرده و گنبد

هشت ضلعی و تورفتگی های عمیق با مقرنس های انبوه و پرکار با نوری که از بالا می گیرد بیشتر جالب توجه شده است. این گنبد در حدود ۷۰ پا (۲۱ متر) ارتفاع و کمی بیشتر از ۶۳ پا (۱۱/۱۰ متر) قطر دارد. هر یک از هشت ضلع شامل دو طبقه طاقچه است که ارتفاع طاقچه های پائین به نحو قابل ملاحظه ای از ارتفاع ردیف بالا بیشتر است و سقف های مقرنس و پیشانی های طاق های بالایی شامل یک شبکه از منافذی است که برای نور تعبیه شده ضمنا مرحله تغییر گنبد را تشکیل می دهند.

استوانه گنبد دارای سوراخهای کوچک طاق مانندی است که شکل طاقچه های اصلی در آن تکرار می شود و خود گنبد پوشیده شده است از یک انبوه گیج کننده از مقرنسها. یک یک چنین سطح کاملا نرم با خطوط و تقسیمات دقیق و درخشندگی هایش تا اندازه ای به بزرگی ظاهری گنبد و تا مقدار زیادی به هیجان آن می افزاید. شبستان به اندازه کافی مجلل و زیباست ولی سایبان بالاسر شکوه خیره کننده ای دارد. کف آن از کاشی های فیروزه ای ساده پوشیده شده که با مرمر های زرد رنگ حاشیه تضاد رنگی آشکاری دارد و بالاتر از آن تمام سطح از کاشی های معرق پوشیده شده به جز حاشیه ایوان طبقه دوم. داخل طاقچه های بالا از کاشیهایی به شکل ستاره و کثیر الاضلاع مثل کاشیهای مصلای خواجه ربیع پوشانده شده است به طور کلی وضع و کیفیت نما مخصوصا در قسمتهای بالا به نحو قابل ملاحظه ای از لحاظ هنری پائین تر از نمای مسجد شیخ لطف الله است ولی طرحها شامل تمام جزئیات تزئینی آن زمان از جمله کتیبه هایی به خط خوشنویسان شهیر

می باشد. طراحان با رسم تعدادی متنابهی تصاویر حیوانات از قبیل مرغابی، طاووس و پرندگان دیگر بی توجهی نسبت عجیبی به تعصبات مذهبی نشان داده اند و در سقفهای آن اژدها و عنقا که در حال جنگند و تقریباً عین آنچه در درب امام اصفهان است، در اینجا مشاهده می شود.

درباره مزایای نسبی دو بنای هم طراز، مسجد الله وردی خان و مسجد شیخ لطف الله نظرات متفاوتی می توانـد وجود داشته باشد اولی از شکوه هم آهنگی و تناسب کامل برخوردار است و تمام سنن متداول و قبول شده آن زمان در معماری مجلل و پر خرج آن رعایت شده تا این که از نظر تنوع و استغنا به صورت دشواری جلوه می کند. فضا شدیداً محدود گردیده و فشرده و متراکم است هر زاویه و هر پیچ خم بر موقعیت آن می افزاید و همه به سوی یک مرکز متوجه می شود که بی اختیار نهایت اعجاب و احترام هر بیننده را بر می انگیزانـد چنان که هر کس از مشاهده آن احساس می کند که گویی در دنیایی از شکوه محبوس شده است، شکوه سنگین و اشباع شده ای که در حقیقت دنیای واقعیات متداول را مجبور می کند که دور و کوچک و به نحو عجیبی غیرواقعی به نظر رسد ولی تا اندازه زیادی بی روح است. از طرف دیگر مسجد شیخ لطف الله نه تنها از نظر ظاهری بزرگتر است بلکه از نظر فن زیبایی شناسی رساتر و راحت تر می باشد.

فضا با سخاوتمند ی بیشتری توأم است، نور روشن تر و مجموع احساس حاصله در سطحی بالاتر می باشد. از نظر فن معماری هم انحصاری تر و منفرد تر بوده و با

الهام و ابتکار بیشتری توام است. اصولا در ورودی بنای الله وردی خان از طریق یک ایوان بلند است که با کاشی معرق و تنکه ها و مقرنسها تزئین یافته. این ایوان باز می شد به آنچه که حالا صحن نو را تشکیل می دهد ولی وقتی که به وسیله فتح علی شاه تجدید ساختمان گردید متوجه شدند که راه ورودی ایوان از مسیر تازه سر در دور است و برای پر کردن این شکاف احتیاج به یک مقدار ساختمان دارد شاید این نکته نیز مطلوب به نظر رسید که هرگونه رقابتی را با ایوان طلایی که در آن زمان بنا بود در وسط دیوار شمالی احداث گردد، از بین برد لذا ایوان زیبای الله وردی خان بسته شد به این وسیله که یک راهرو به نام دارالضیافه به صورت ناموزونی با آن منضم گردید که با گچ سفید و آئینه کاری ساخته شد معبری به اطاقی معجزه آسا رفیع عمیق با جلالی پنهانی که مسلم به منزله در خروجی بوده است که به وسیله انحنایی با تزئین پر زرق و برق و دارای زیبایی زنانه قرین شد ولی این پیوند نامناسب دلیل یا قرینه است برای اینکه دین داری همیشه هنر معماری را اعتلا نمی بخشد. در مدخل در ورودی کتیبه مبهوت کننده ای وجود دارد قریب به این مضمون:

«این ساختمان نو که با عرش خدا برابری می کند کار امیر معمار است.»

با توجه به تقدس مکان و حس گذشت که در موارد مشابه به ندرت فراموش شده این اظهار تا اندازه ای تکان دهنده است ولی زیبایی احساس انگیز اطاق کافی است که برای امیر معمار رقت، بخشش و حق

شناسی ایجاد کند.

رواق حاتم خان بین رواق الله وردی خان و خود حرم قرار دارد. این بنای مستطیل شکل که به شکل راهرو می باشد طاقی دارد و با دالبرهای مقرنس که همه از کاشی معرق پوشیده شده که اگر از سایر اجزاء این بنا زیباتر نباشد حداقل به اندازه ی بقیه ی از زیبایی برخوردار است. زیبایی فوق العاده طرحهای هندسی گل و گیاه که به صورت شش پرهایی آویخته است و توده های ابر کوچک نامنظم و سپرهای زیبا همگی یادگار و معیاری از طراحی قرن شانزدهم به شمار می آید. شاید این بنا بلافاصله بعد از اینکه شاه عباس مشهد را تصرف کرد شروع شده باشد ۱۵۹۷. م (۱۰۰۶. ه). سبک رواق حاتم از تبریز ملهم است همان طور که سبک رواق الله وردی خان از اصفهان الهام گرفته و از حاتم بیک باید انتظار داشت که هنرمندان تبریز را به خدمت گیرد زیرا او منتسب به خانواده ای بود که در آذربایجان مقامی بالا داشت. اخیرا در کاشیهای رنگ شده تعمیراتی به عمل آمده است.

مکان مقدس دیگری که آخرین اثر را باقی می گذارد و وسیله ناصرالدین شاه تزئین شده بنایی است که بر اثر آئینه های فراوان و متراکم پر نور شده و هر چند در هنگام شب فریبنده است ولی در روز اندکی تجملی و فریبا به نظر می رسد و نمونه ای است از کارهای قاجاریه و به طور کلی نامتناسب و بچگانه به طوری که هر موفقیتی که حاصل می شود تحت شرایط متملقانه فراموش می گردد تا این که مجددا با یک آذین افسانه ای به یاد آید و آن وقتی است که آئینه اثر جادوی مخصوصی داشته باشد.

بالاتر

از این انبوه ابنیه که مخلوق دین داری شدید در طی قرون است گنبدی قرار دارد که بر روی آن پیامی نقش است که به منزله هشداری برای زائرین تهییج شده است ولی آیا آنان باز می ایستند که آن پیام که مقامی والا دارد بخوانند؟ و چنین است آن پیام:

به زیر گنبد خضرا چنان توان بودن

که اقتضای قضاهای گنبد خضراست

برین مقرنس مینا نوشته اند به زر

که بر مدار و ثبات فلک، امید خطاست

ز بعد حسن عمل هر چه ز آدمی ماند

در این سرای غرور ای رفیق باد هواست

[این سه بیت از کتیبه ای است متعلق به گنبد جنوبی مدرسه دو در که اصل آن شش بیت است و مرحوم صنیع الدوله در جلد دوم مطلع الشمس (ص ۲۵۶) تمام آن را نقل کرده است.

اصل آن از قصیده ای است از انوری در مدح ابوالفتح طاهر به مطلع:

اگر مُحَوِّل حال جهانیان نه قَضاست

چرا مَجاری احوال بر خلاف رِضاست.]

پاورقی

[۱] سن برنارد کشیشی بوده که بیت المقدس را زیارت کرده و تحت تأثیر آن قصیده ای ساخته که به نام «رویای سن برنارد از بیت المقدس طلائی» مشهور شده است.

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ.ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)

۲.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی

۳.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...

۴.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو

۵.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه

۶.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱.عمل بر مبنای مجوز های قانونی

۲.ارتباط با مراکز هم سو

۳.پرهیز از موازی کاری

۴.صرفا ارائه محتوای علمی

۵.ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲.برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

درپایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های‌تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹